

KULTURA KAO KUKNJAVA

Svaki razgovor o kulturi, već dugi niz godina (a bilo ih je mnogo), po pravilu se svodi samo na jedno: na kukanja oko kulture. Kukaju, razume se, oni u kulturi, ali i oni izvan nje, naročito političari: kukaju na kulturu. Tako i ova današnja tema o merilima i vrednovanju kulturnog stvaralaštva pokazuje se kao malo preuranjena, pošto tu, očigledno, nikakvih merila nemamo, pa se zato i ovaj razgovor, evo, neizbežno vraća na položaje: na položaj same kulture u našem društvu. A tu već imamo toliko primera i optužbi, toliko kukanja, da se kod pojma kultura nameće i jedna igra reči koja je daleko od toga da bi bila samo igra, a to je: kuku-kultura! Sad je upravo Predrag Matvejević lepo rekao da smo mi uvek u nekom prelaznom vremenu, u međuvremenu, i mislim da je to najtačnije što se može reći za sve ove razgovore i za našu kulturnu situaciju u celini. Ranije sam čuo sličnu misao: da mi uvek izlazimo iz prvog ustanka, što bi značilo da nam je uvek potreban i nekakav Dositej, koga, na žalost, oдавно, pa ni danas, nemamo.

Na ovom našem Balkanu mi se stalno natežemo oko nekih osnovnih istina, učimo nekakvu azbuku, ali sve na brzinu, na kratkom kursu, i nekako se, kako-tako, opismenimo, pa to zaboravimo, jer ne negujemo, ne razvijamo, i onda — daj ponovo, i opet na brzinu, i tako beskrajno, u začaranom krugu. A neke suštinske, azbučne istine kao da nam stalno ostaju po strani.

Jedna od tih osnovnih istina je upravo i ta: da je udeo kulture i prosvete u razvoju društva ogroman i da su te duhovne vrednosti pravo tlo i temelj svakog društva i naroda, a ne samo nekakva „nadragnja“, nešto u oblacima, ili, kako to sad lepo reče i Zoran Gluščević, „samo privezak“. Pošto tu azbuku, evo, već dvesta godina, još od Dositejevog doba, nismo naučili, naše jučerašnje i prekjucherašnje zablude su i današnje. Ako, međutim, neko društvo ima kulturu i prosvetu kao sporedne vrednosti, kao pastorčad, onda s tim društvom, blago rečeno, nešto nije u redu.

Govorim i o prosveti, jer je i ona, kao što znate, u toku minulih decenija bila u zapečku, i kao neki rezervat — ne za one koji su je voleli, no mnogo više za one koji nisu mogli nigde drugde. I trebalo je da upravo oni, uz obilnu pomoć svakojakih fraza, vaspitavaju, uzdižu i stvaraju novog čoveka koga smo toliko želeli i sanjali!

Ima jedna činjenica o kojoj smo morali voditi računa, a to je: da mi nismo bogata zemlja, ne bar ni blizu tako bogata kako se naši udžbenici hvale. Svi udžbenici geografije, na primer, govore o našim velikim prirodnim bogatstvima i kako imamo svega i svačega, tako da naš đak, čim krene u školu, stiče utisak da smo mi neka „obeznana zemlja” u kojoj bezmalo sve pada s neba. Uče se, kao nešto značajno ne samo u nas nego i u svetu, čak i rudnici koji ne rade i rude koje se više ne vade. Svugde u svetu decu uče odmale na, pre svega, skromnosti i radu, a mi im usadujemo našu besmisleni filozofiju kako „imamo svega” i — „lako ćemo”...

Međutim, mnogo gore od našeg materijalnog siromaštva jeste naše duhovno siromaštvo. Puno puta, imati sredstva ne znači i imati sluha za kulturu. Eduard Ile je u svom saopštenju dobro naveo da pojedine siromašne sredine ulažu u kulturu više nego bogate. Ja mislim da je to čak pravilo. Siromah uvek ima veće poštovanje prema duhovnim vrednostima, dok sa prevagom novca, površne učenosti i činovničkog mišljenja — te se vrednosti opasno potiskuju.

Činjenica da nismo bogati trebalo bi da nas obavezuje na skromnost, na razumnost, na otpornost. Na žalost, upravo toga nemamo. I tu je naše glavno svojstvo — odsustvo mere. Tako i u kulturi vladaju i upravo bih rekao vitlaju, kao neke zle stihije i oluje, kao prave nepogode, te naše krajnosti. Mi, slikovito rečeno, ali i doslovno, podižemo superluksuznu zgradu pored najbednije udžerice, pa onda ovu ne uklanjamo, i ona ostaje kao znak onoga što smo bili i što ipak jesmo, kao naše ruglo, a novu, supermodernu, ne koristimo dovoljno, ili čak ne koristimo uopšte, jer ne odgovara našim stvarnim potrebama i mogućnostima. Jasno je samo jedno: da smo ovu drugu podigli zbog one prve.

Kultura je u nas potpuno obezvređena i ona je uvek u senci — nečeg drugog: u velikoj senci politike, zabave, sporta, bilo čega.

Kod nas je političar koji se pokaže nesposobnim još uvek dovoljno sposoban da bi bio gurnut i „zadužen” za kulturu. Pravilo je da za upravnike najvećih kulturnih ustanova, onih na čijem čelu su stajali prvi ljudi naše kulture, danas dolaze političari, i to, naravno, niskorazredni političari: oni koji nisu uspeli u politici i kojima ipak treba naći neko pristojno uhljeblje. Ovi se po pravilu

otimaju i bore, traže neko bolje mesto, jer čak ni za prva mesta u kulturi niko se ne grabi. Eto koliko smo ovu siroticu ponizili i obezvređili: položaj koji bi trebalo da znači najveću čast — sada se u karijeri smatra za neuspeh i pad! I tako se ne zna ko je nesrećniji: da li politički radnik koji mora da dođe na čelo neke kulturne ustanove ili pak ta ustanova koja mora da ga primi!

Mnogi zakoni i propisi o kulturi prave se mimo ljudi iz kulture, bez dogovora, čak i bez njihovog znanja, i čak direktno protiv kulture. Dovoljno je spomenuti samo one užasne dažbine na knjige i uvoz knjiga, čime smo svakako postali jedinstvena zemlja u svetu. Na poslednjim skupštinama Udruženja književnika Srbije predsednik Zoran Gluščević je iznosio neverovatne činjenice kako birokrate kroje zakone o stvaraočima, ne samo ne vodeći računa o ovima, već i svesno nastojeći da ih oštete i da im podvale. Ti zakonopisci, na primer, u svojoj prizemnoj svesti, a zatim u zakonima, izjednačuju pisce sa krojačima odela i proizvođačima cipela. Veoma cenim ova časna zanimanja, više nego mnoga mastiljarska, i znam da tim vrednim ljudima nikada ne bi palo na pamet da svoju cipelu stave u isti red sa knjigom ili slikom, ali za naše birokrate knjiga ili slika je to isto, i još nešto niže, nešto, zapravo — suvišno! Covek se prosto umori i prosto ga zaboli glava gledajući i slušajući sve to, i kako se sve vrti ukруг, u nekom večnom vremenu prvog ustanka, ali bez Dositeja...

Tako se kultura u nas nalazi u pravom procepu, između Scile i Haribde: između administracije i tržišta, tj. samovolje birokratije i stihije tržišta. Birokratija je od posrednika postala moćnik, čak svemoćnik, držeći skoro sve konce u rukama, ali, pošto i nad popom ima pop, čudi tržišta se i njoj podsmevaju. Prava slika je jedna reč koja nije naša, ali je toliko svojstvena i *ponašena* da je već svi svakodnevno osećamo kao svoju: to je haos! I tu onda, razume se, nema mesta za razmah, pa čak možda ni za život kulture.

Tržišna psihologija i tržište sve više se pojavljuju kao vrhovno merilo i u kulturi. I kad su ovde već pomenute naše novokomponovane pesme, ja bih podsetio samo na jedan njihov stih, jedan ali vredan, koji je, čini mi se, osnovno obeležje svih tih pesama, pa i ovog našeg društva u celini: to je onaj stih: „Uzmi sve što ti život pruža!” Postalo je to toliko napadno i svakodnevno da i sâm taj podatak mnogo govori o nama. Kad jednom nekakav istoričar ili sociolog bude pravio sliku ovog našeg vremena, mislim da će mu taj stih biti jedno od polazišta: naša najtačnija slika, ali i najgorča optužba svih nas. Najzad, nije sve to ni toliko neprirodno: to je filozofija gladnih, jer smo svi na neki način izgladneli još tokom vekova i zato sad imamo tolike pohlepe i grabljenja na sve strane i po svaku cenu. Neprirodno

je nešto drugo: što je ta filozofija grabeži postala toliko odomaćena, gotovo glavna. A još je mnogo neprirodnije što se tome niko organizovano ne suprotstavlja. Naša tupoumna birokratija nalazi da je sve to „bezazleno” i „bezopasno” ili čak — u redu: ono *pravo*, njeno! I to je, mislim, ono najgore i najteže. Svuda postoje razne bolesti, ali su bolesti koje se ne leče — najstrašnije. To jest, smrtonosne.

Ima se utisak da naša glomazna i neplodna birokratija smatra za svoj glavni posao da proizvodi „slučajeve” ili bar „slučajčiče” koji su medveđa usluga kulturi i celom društvu: od „Golubnjače” — do „Istočnica”. To znači zapostavljanje i zamagljivanje pravih pitanja koja su na dnevnom redu i, na kraju, svodi se na obezvređivanje kulture i stvaralaštva. Administrativne mere lebde nad kulturom kao Damoklov mač, pa se dešava da „Golubnjaču” najoštrije osuđuju oni koji je nisu ni videli, a „Istočnice” oni koji o poeziji ili književnosti nikada nisu napisali ni jedan jedini red. Tako se još jednom pokazuje kako su stvaraoči veoma daleko od pravog ravnopravnog dijaloga sa svojim kritičarima, jer se napadi objavljuju na gromoglasan način, u dnevnim, tj. najtiražnijim listovima, dok stručnjaci mogu da kažu svoju reč objašnjenja, i odbrane tek u malim stručnim glasilima, koja od šire publike jedva ko vidi i čita. Da budem sasvim određen, navešću i svoj najnoviji primer: povodom osude „Istočnica” u „Politici”, pri čemu je čak, kao ilustracija, objavljena i slika jednog četničkog koljača, stvarajući utisak da se pesnik za takve zalaže, napisao sam kao književni istoričar jednu vrstu odgovora, ali to nije moglo izići u „Politici”, već tek docnije, sa nizom drugih tekstova, u časopisu „Savremenik”, čiji je tiraž 350 puta manji od „Politikinog”. Tako imamo neverovatan paradoks, da se afere sa raznim bezobzirnim lopovlucima u koje su umešani i „odgovorni drugovi” — uveliko zataškavaju (Udruženje publicista, Beograd — inženjering, ženevski računi itd.), dok se „slučajevi” u kulturi i štampi preuveličavaju, pa se nameće utisak da su jedini sumnjivi ljudi u ovoj zemlji oni koji nešto napišu i koji o nečem razmišljaju. Pošto kultura tako ispada već unapred sumnjiva, nije čudo što se u ograničenim birokratskim mozgovima, a zatim i kod neobaveštenih, pogotovu tamo negde po provinciji gde dopiru samo osude, ta slika i ovako odražava: što manje kulture i umetnosti — to bolje; daleko im lepa kuća!

Za birokrate, kad već naprave „slučajeve”, najlakše i jedino „spasonosno” rešenje ispada ono krajnje: na primer, ugasiti „Književne novine” ili ugušiti „Zapis”. Pri tom, u prvom slučaju je „razlog” i to što „Književne novine” troše državne dotacije, a u drugom slučaju što „Zapis” posluje vrlo dobro (sto pedeset domaćih knjiga — bez gubitaka!). Birokrata i ne pomišlja na ono najprirodnije: da nešto što napada treba zaista

poboljšati, popraviti, unaprediti. Njemu je najprijatnije da to — precrta, i ukoliko je to važnije, utoliko se i on smatra važnijim.

Srećom, nešto se „ipak kreće“, što reče Galilej: i pored sve administracije, ovo ipak nisu administrativne godine. Birokratska logika sve češće ispoljava nemoć i doživljava poraz: njene gromoglasne osude i „mere“ — sve više se pokazuju kao plašila za ptice.

Naša merila u kulturi, da se ipak vratimo njima, merila za vrednovanje i nagrađivanje, kao i ona druga — za osude i „slučajeve“, najčešće su opštinska i opštinarska. Tu, u tim opštinskim i drugim zatvaranjima, koja su pogubna već u privredi, i utoliko veća ukoliko je sredina manja, leži veliko zlo i za kulturu. U takvim uslovima najviše dolazi i do raznih nacionalističkih zastranjenja i preuveličavanja, ali isto tako, s druge strane, i do čestog preuveličavanja nacionalističke opasnosti. Birokrati je najlakše da nešto proglašava za „nacionalističko“ jer zna da tada postiže pun „pogodak“ (pogodak u „podobnost“ kojom se kiti i kojom — preti).

U tom procesu između administracije i tržišta ne ostaje skoro mesta za nešto bitno, što bi trebalo da čini najsvetliji zadatak i srž naše kulture: a to je — prosvetljenje. Dovedi smo dotle da se stidimo i same te reči. A Miloš Nemanjić je lepo istakao da „publika nije amorfn masa“ i da se ona može pokrenuti i prema lažnim vrednostima. To, uostalom, ova „novokomponovana“ poplava i zaraza najbolje potvrđuje. Mi zaista mnogo puta našu bezazlenu publiku, umesto da uzdižemo, krećemo i okrećemo prema tim lažnim vrednostima. Zato nam je i danas, da ponovimo, neophodan, kao i pre dvesta godina, neki Dositej, koji će nas, još uvek zaostale i siromašne, i to duhom siromašne, učiti nekom osnovnom „prosvetljenju“: „Knjige, knjige, braćo moja, a ne zvonca i praporci“

Danas, ovaj, knjigu ne mogu da kupe ne samo čitaoci nego čak ni biblioteke, a na sve strane, počev od naše nasušne televizije, trešte razna zvonca i praporci.

Na kraju, moram i na ovome mestu još jednom ponoviti da u svim ovim hroničnim boljkama naše kulture, koje su i boljke našeg društva, jedini lek vidim u punoj javnosti i otvorenom javnom ukazivanju i kritici. Kultura, koja je po svojoj suštini javni čin i okrenuta najširim slojevima, ima pravo i obavezu da se o njoj i slobodno raspravlja, tj. da se, bar u najmanju ruku, uvek čuje i druga, tj. njena strana. Pošto se ovde, na ovom našem tlu, na žalost, sve ponavlja, pa sve moramo učiti iz početka, ja ću ovde navesti šta je o tome pisao jedan naš kritičar, Andra Nikolić, u našem starom odličnom časopisu „Ota-

džbini" — pre tačno sto i tri godine (žao mi je što ovde nije Vlada Jovičić, koji je o tom časopisu objavio obimnu studiju). Nikolić je isticao da je „javnost najbolji lek svakoj društvenoj nevolji i najjači utuk svakom zlu, i uvek dobra čini svome društvu onaj pisac koji mu otvoreno pokazuje, pored svetlih, i mračne strane njegove.”

Tim rečima iz 1880. godine nema se ni danas šta dodati, kao ni onim Dositejevim. *Javnost i prosvetivnje* — to su dve osnovne, azbučne istine, dva preduslova za život naše kulture, pa, evo, čak i za razgovore o njoj. I vreme je da ih, najzad, i jednom zauvek — naučimo.

Zato bih, u tom smislu, pozdravio zaključak Eduarda Ilea iz njegovog saopštenja o našoj kulturi i merilima vrednovanja u njoj: „Očigledna je nužnost zaokreta”, s tim što bih to pojačao: velika nužnost — velikog zaokreta.

